

MORFOSINTAXA ARTICOLULUI ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE ACTUALE

VICTORELA NEAGOE

În cele ce urmează, ne propunem să efectuăm o sinteză asupra categoriei lexico-gramaticale a articolului (la numele comune și la numele proprii de persoană) în dacoromâna actuală, să stabilim inventarul de forme și variante, ariile geografice și distribuția particularităților formale și sintactice, ținând seama și de coocurența formelor aflate într-un raport de variație liberă.

Studiul de față, elaborat pe baza corpusurilor de texte dialectale publicate (inclusiv cele culese în afara granițelor României, în Ungaria, Bulgaria, Ucraina și Federația Rusă), a (micro)monografiilor dialectale¹, a contribuțiilor referitoare exclusiv la particularitățile arhaice ale articolului, coroborate cu datele cuprinse în atlasele lingvistice generale și regionale, îmbină, din punct de vedere metodologic, descrierea sincronică cu cea diacronică.

În comparație cu atestările din secolele anterioare, articolul se caracterizează, la nivelul graiurilor dacoromâne actuale, printr-o remarcabilă stabilitate lingvistică.

1. ARTICOLUL HOTĂRÂT ENCLITIC

1.1. Articolul enclitic (masculin și neutru) de nom.-acuz. sg. **-(u)l** se conservă în arii marginale și izolate ale dacoromânei, în raport de variație liberă cu **-u** (care, la nivelul limbii vorbite, a preluat funcțiile articolului enclitic **-(u)l**):

– Țara Moșilor: *bătrânul*², *fagul*, *frâul*, *ursul* (cf. Papahagi 1925b: 70, 79, 83; Șandru 1934: 207, 221, 223; ALRT: 57, 63–64, pct. 95; Petrovici 1939: 124–125, 151–152, 165–166; Tratat: 303). Cercetările efectuate în ultimele două decenii ale secolului al XX-lea confirmă persistența articolului **-(u)l(u)**, în același raport de variație liberă cu **-u** (cf. Neagoe, *Apuseni*). Articolul **-(u)l** poate fi urmat de *-u* final

¹ În descrierile referitoare la morfosintaxa diferitelor unități teritoriale, articolul nu a fost tratat consecvent și sistematic, deoarece s-au urmărit, mai ales, particularitățile relevante, distinctive, zonei cercetate, sau posibila încadrare a lor în cele două subdialecte: unul nordic, iar celălalt sudic.

² Exemplele nu au fost redată în transcrierea fonetică utilizată în materialele dialectale excerptate, nefiind relevantă din punctul de vedere al morfosintaxei dialectale.

afonic, dar și silabic: *cu frâulu-n cap, în jurulu di-on an* (Șandru 1934: 207, 223; cf. Pavelescu 1945: 94); *cu clopulu-n cap* (ALR II, s.n., VI, h. 1648, pct. 95). E. Petrovici (1988: 50) nota în caietele de anchetă faptul că și copiii rostesc **-ulu**.

Sporadic, a fost notat în sud-vestul Transilvaniei: *feciorul, s-au împlinit timpul* (Șandru 1935: 162, 207); *În capetul lunciei* (Densusianu 1915: 45, 199; cf. Șandru, Brânzeu 1933–1934: 202, 221);

– în unele zone ale subdialectului moldovenesc (Bucovina de nord, Transnistria și sudul Basarabiei): *bărbatul, ciocanul, satul* (cf. S. Pop 1941: 430; ALRT: 168–170, 172, pct. 386, 399; Petrovici 1988: 374, pct. 399; Tratat: 219–220; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 94);

– în graiurile dacoromâne vorbite pe malul drept al Dunării, în Bulgaria: *bubatul, pământul* (Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVII).

În restul teritoriului dacoromân, la fel ca în secolele precedente, articolul **-(u)** nu se mai rostește, funcțiile acestuia fiind suplinite de vocala precedentă **-u**.

În arii marginale ale dacoromânei se menține **-(u)** la numele proprii masculine:

– în aria transnistreană (între Nistru, Bug și Donet): *Crețul, Lungul* și în cea bucovineană: *Lupul, Onciul* (cf. S. Pop 1941: 430; Tratat: 219; Zagaevski 1990: 9–10; Marin, Mărgărit, Neagoe 2005: 12);

– în Țara Moților: *Bocul, Fluturul* (Papahagi 1925b: 66–69); *Pașcul Drili* (Petrovici 1939: 167);

– în Țara Hațegului: *Grăi Ionul* (Densusianu 1915: 166);

– în graiurile românești de pe malul drept al Dunării, în Bulgaria: *Radul* (cf. Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVII).

Menționăm forma articulată *tatăle* la nom.-acuz. sg., înregistrată în Maramureș: *tatăle (de la sluga meu)* (ALRM II, s.n., IV, h. 1315, pct. 353; cf. Papahagi 1925 a: LXVI) și în Bistrița-Năsăud: *o dătuț din tatăle ficiorului* (TDBN: 171, 345; cf. Istrate, Turculeț 1971: 202).

În unele localități din Mărginimea Sibiului, articolul **-le** prezintă varianta **-lea** la nom. sg. al substantivelor masculine de declinarea a III-a: *cărbunelea, mirelea* și la nom. pl. al substantivelor feminine și neutre: *bubelea, cosățalea, zilelea; ouălea, picioarelea* (Păcală 1915: 130, 216, 219–220, 247; cf. Petrovici 1988: 130).

Substantivele masc. și fem. cu nom.-acuz. pl. articulată în **-ii** prezintă articolul contras cu desinența numelui, în majoritatea graiurilor dacoromâne: *părinți / părinți* (în funcție de caracterul consoanei precedente), cu excepția unor graiuri moldovenești (inclusiv cele transnistrene) și maramureșene care păstrează (nu exclusiv) atât desinența, cât și articolul; *băieții, dâșții, părinții* (S. Pop 1941: 458, pct. 434, 445; cf. ALRM I, II, h. 211, h. 213; ALRT: 191, pct. 463, 478, 646); *păcurarii, drațăi* (Papahagi 1925a: LXVI).

1.2. Folosirea articolului hotărât.

1.2.1.

În graiurile din nord-vestul Transilvaniei, prenumele masculine, terminate în consoană, urmate de un determinant – nume propriu, primesc articolul hotărât **-u**: *Toaderu Mării, Pamfilu lui Cuchioiu, Ioanu li Bogdan* (Petrovici

1988, pct. 219, 228, 272, 284, 310, 346; cf. Teaha 1961: 91; Mușlea 1932: 216; Iancu 1964: 555). Determinarea prenumelui masculin prin substantive grade de rudenie sau printr-un atribut pronominal impune, de asemenea, apariția articolului: *Simionu mătușii*, *Gligoru nost* (Iancu 1964: 555). Numele proprii masculine, terminate în *-ă*, *-e* primesc articolul hotărât enclitic specific femininelor: *Găvrila Paraschi* (*ibidem*; cf. Petrovici 1929: 580).

1.2.2. Substantivele fără o determinare atributivă, precedate de prepoziții care se construiesc cu acuzativul, se articulează enclitic, la fel ca în secolele precedente (cf. Densusianu, HLR: 382; Lacea 1927: 81; Pușcariu 1938: 413):

- Țara Oașului: *Ce mereț în marea* (Mușlea 1932: 197);
- Sălaj: *pântru jocu* (ALRT: 126, pct. 260; cf. ALR II, I: MN [2721], pct. 272; Tratat: 380);
- Maramureș: *pântru marhăle* (Papahagi 1925a: 127, 131, 138, 162; Tratat: 341; Vulpe 2006: 74);
- Bistrița-Năsăud: *pentru cămeșa* (Tratat: 380);
- Mărginimea Sibiului: *l-o bătut ca pe coasa* (Păcală 1915: 130);
- Basarabia, Bucovina și graiurile transnistrene: *pentru casăle* (S. Pop 1941: 430; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 120);
- graiurile din nordul Bulgariei: *la fântâna* (Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVII).

Cele mai multe atestări din nordul teritoriului dacoromân se referă la regimul sintactic al prepoziției **pentru**, atât cu valoare finală, cât și cu valoare cauzală (cf. Tratat: 341, 380), dar articularea s-a extins, așa cum rezultă din exemplele înregistrate, și în relație cu prepozițiile **în**, **la**, **pe**.

1.2.3. În unele graiuri muntenești, se păstrează în forma articulată adjectivul precedat de articolul demonstrativ: *omu cela bunu* (ALR II, s.n., VI, h. 1604, pct. 316); *casăle ălea multele* (Gamillscheg 1936: 167; ALRR – Munt. și Dobr., IV, MN, pl. 28–29 înregistrează construcția într-o arie extinsă care cuprinde jumătatea de sud a provinciei) (harta 1).

Exemplele de tipul *omul cela bunul*, citate în lucrările de istorie a limbii pentru secolul al XVI-lea și al XVII-lea, aparțin, de asemenea, graiurilor sudice ale dacoromânei (cf. Densusianu, HLR: 393; Diaconescu 1970: 239).

1.2.4. Pronumele relativ **care** apare, rar, articulat, în zone conservatoare (cf. Densusianu, HLR: 189): *le dădea la acăr la carele câte-o ogradă* (ALRT: 148, pct. 346; cf. Neagoe, Mărgărit 2006: XC).

1.2.5. Neutralizarea opoziției adjectiv–pronume nehotărât: *on altu păcurari / altu o făcut on uspăț* (Petrovici 1939: 153) caracterizează graiurile vestice și nordice (Banat, nord-vestul Olteniei, sud-vestul Transilvaniei, Crișana, Maramureșul de la sud și nord de Tisa și unele graiuri moldovenești (cf. ALR II, s.n., VI, h. 1749, 1751, 1756; ALRT: 144, pct. 325; Vulpe 2004: 278, 281; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 101).

1.3. Omiterea articolului hotărât.

1.3.1. În aria care cuprinde nord-vestul Banatului, Crișana, Oaș, Maramureșul de la nord și sud de Tisa, Transilvania (cu excepția zonei subcarpatice), numele proprii feminine, ca și cele masculine cu terminația **-a** sau **-ea**, nu primesc articol enclitic la nom.-acuz., la fel ca în secolul al XIX-lea (cf. Neagoe 2011: 165): *Ană, Floare, Justină, Mărie, Pălăguță, Savetă, Rahilă* (cf. ALR II, s.n., V, h. 1548–1560; Petrovici 1988, 48, 49, 169, 186, 191; Teaha 1961: 92, 147; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 94; Tratat: 333, h. 116); *bade Lucă* (ALRT: 97, pct. 219).

În aproximativ aceeași arie, numele topice terminate în **-a** (mai ales cu funcția de complement de loc), precedate de prepoziții, nu sunt articulate: *în Bistrița, în Tihuța* (ALRT: 97, 163, pct. 219, 365).

1.3.2. În graiurile crișene și în cele maramureșene, în anumite sintagme, nu se articulează substantivul atunci când este determinat printr-un nume în genitiv: *vâr capului, vâr limbii, nare nasului* (Pușcariu 1938: 413; NALR – Cr., I, h. 5, pct. 134; ALRR – Trans., I, h. 6, pct. 349, 372); *în vârv cășii* (Pavelescu 1945: 118).

1.3.3. Sporadic, substantivul nu se articulează în construcții cu **tot, toate**, în puncte izolate din Transilvania: *în toate zile* (ALR II, s.n., VI, h. 1748, pct. 53, 64, 310, 325 și 130); *alerga oile în toate părți* (Moroianu 1931: 17); *în toate zile, în tăte oi* (Papahagi 1925a: LXXXI), precum și în graiurile din Ungaria: *în tăt an* (Marin, Mărgărit 2005: LXXXIII).

1.3.4. Într-o arie compactă care cuprinde Bucovina de nord, nord-vestul Basarabiei și ambele maluri ale Nistrului, precum și în unele graiuri insulare din Ucraina, se conservă sporadic, în raport de variație liberă, forma nearticulată a pronumelui personal **dâns** „el” pentru sg. și **dânș** pentru pl., atunci când este însoțit de prepoziții: *șădi baba cu dâns* (ALRT: 186, pct. 455; cf. TD – Nistru: 5, 95, 136; Lăzărescu, Neagoe 1978: 115–116; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 98).

Rar, a fost înregistrată construcția și în graiurile vestice și nordice: *miriaza dă cu bâta pi calu mireazului să fie dâns calcat* (Petrovici 1939: 130, 166).

1.4. Articolul hotărât de genitiv-dativ singular.

Subliniem faptul că predilecția tuturor graiurilor dacoromâne pentru formele flexionare ale substantivului-atribut rămâne constantă, în contradicție cu tendința general populară de exprimare analitică a funcțiilor cazuale.

Dacoromâna prezintă, în arii corelative, variante ale articolului enclitic de gen.-dat., sg. și pl., atât la substantivele feminine, cât și la cele masculine.

Tendința de simplificare și de modificare a desinenței în contact cu articolul enclitic la gen.-dat. sg. al substantivelor feminine, manifestată din secolul al XVI-lea (cf. Diaconescu 1970: 206; Frâncu 2009: 37) nu s-a realizat complet în graiurile din jumătatea nordică a dacoromânei.

1.4.1. În prima jumătate a secolului al XX-lea, au fost înregistrate, rar, exemple în care se conservă atât desinența, cât și articolul atașat acestuia: **-âei, -iei**, la substantivele fem. din clasa de flexiune: sg. *-ă* / pl. *-e*; sg. *-e* / pl. *-i*.

– în subdialectul maramureșean: *Da-n capătu punțâei / Este-un ciung de brad uscat; Și fruntea tărățâei / Pă deasupra sătâei / Și codași brânzâei; Fugi, potca apiei / Fugi potca pketriei* (Papahagi 1925a: LXVI, 27, 43, 130, 159);

– în graiurile din centrul Transilvaniei: *pe timpul iobăjiei, granița Galiției* (Frățilă 2006: 13, 33).

– în graiurile moldovenești din stânga Nistrului: *diintea casâii, Fântâna Grozâii* (Șandru 1998: 194).

Spre deosebire de subdialectul maramureșean, unde s-a păstrat și în vorbirea curentă (cf. Papahagi 1925b: LXVI), în graiurile din sud-vestul Transilvaniei, terminația arhaică **-âei** se întâlnește exclusiv în textele folclorice: *casâei, masâei* (Șandru, Brânzeu 1931–1932: 320); *În capetul lunciei / Plătește plata furciei* (Densusianu 1915: 199).

Terminația **-ei, -âi, -ii** (desinența *-e (-ă) + articolul -i*), ca rezultat al reducerii articolului enclitic *-ei > -ii > -i* a fost atestată:

– în Țara Moșilor: *ușa casâi* (Papahagi 1925b: 79); *pragu casâi, turnu bisericii* (Șandru 1934: 230, 231);

– în Țara Hațegului: *Suie-n vârvu porțițâi / Bate-n lungu ulițâi* (Densusianu 1915: CCLXIX, CCLXX, 199);

– în subdialectul maramureșean: *cuconu nevastăi, în ușa besericei, da la Mărirea țarei noastre* (Papahagi 1925a: 159, 165–167, 171);

– în unele graiuri moldovenești (inclusiv cele transnistrene): *la colțu casâi, miezu nopțâi* (ALRM, I, II, h. 211, 213; ALRT, pct. 455, 463, 478, 514, 551, 605, 646; cf. S. Pop 1941, pct. 434, 445).

În celelalte graiuri a avut loc transformarea grupului desinență + articol într-un singur element, notat *-i* sau *-î*, în funcție de contextul fonetic: *boii popi* (ALRT: 145, 224, 228, pct. 334, 666, 682), *stâlpu porți* (Frățilă 1982: 124–125).

1.4.2. Articolul enclitic masc. și neutru sg., la cazurile oblice, are în dacoromână, în arii corelative, trei variante: **-lui, -lu și -li**.

1.4.3. Varianta **-lui** se întâlnește în toate graiurile dacoromânei, dar, cu precădere, în Banat, Muntenia, Dobrogea, în centrul și estul Transilvaniei, în Maramureșul de la sud și nord de Tisa, în sudul Moldovei și al Basarabiei: *păsările ceriului, sufletu mortului, dăruim finului* (ALRT: 161, 192, pct. 362, 463).

Numele proprii masculine (precum și cele topice care conțin un antroponim) conservă, la fel ca în limba veche (Diaconescu 1970: 224), formele articulate enclitic la gen. sg., în vestul, nordul și centrul Transilvaniei: *Mitru Cucului* (Petrovici 1929: 580); *Mitu Moganului* (Șandru, Brânzeu 1931–1932: 320); *Vremea Iancului* (Șandru 1934: 235); *Ion Dumitrului* (ALR II, s.n., VI, h. 1597); *Ionu lu Ionu Tincului* (Roșca 1978: 325); *Poiana Ștefului* (R. Sp. Popescu 1970: 385), precum și în unele graiuri moldovenești (Turculeț 1984: 365).

În același grai, coexistă articolul enclitic cu cel proclitic, în raport de variație liberă: *Iona Tincului / Constantin lu Pătru* (Roșca 1978: 326).

În nord-vestul Transilvaniei, dar și în puncte izolate din interiorul arcului carpatic, numele proprii masculine terminate în *-a*, *-e* și *-ea* se articulează enclitic la gen. sg., la fel ca prenumele feminine: *Petrea Danii* (Petrovici 1929: 581); *Găvrila Gheorghii*, *Petru Costii* (ALR II, s.n., VI, h. 1598). Rar, numele proprii masculine, terminate în *-a*, articulate enclitic, pot fi precedate și de articolul genitival: *Petru a Costii* (idem, pct. 325).

În majoritatea graiurilor din Transilvania, Maramureș, Moldova și din vestul Munteniei, prenumele feminine din onomastica populară sunt articulate enclitic la gen.-dat.: *Maria Ilenei* (Tiugan 1973: 190); *Oanea Florichii* (Iancu 1983: 41).

1.4.4. Variantele **-lu** și **-li**, în ariile de ocurență, se află în raport de variație liberă cu **-lui** (hărțile 2, 3).

Varianta **-lu**, atestată sporadic în perioada anterioară (vezi Neagoe 2011: 166), este ocurentă într-o arie unitară, în jumătatea nordică a subdialectului moldovenesc (inclusiv graiurile bucovinene, basarabene și transnistrene): *fata moșulu*, *i-am spus băietanulu* (ALRT: pct. 414, 431, 520, 537, 571; S. Pop 1941: 434; NALR – Mold. și Bucov. I, h. XVIII; Turculeț 1984; Lăzărescu, Neagoe 1978: 115; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 95).

Encliticul **-lu** are curs și în antroponime: *Gligore a Oloierulu* (pct. 440) și în toponime: *Părău Târgulu* (pct. 381); *Valea Cureachiulu* (pct. 436), *Pia Boierlu* (pct. 403) (cf. Pușcariu 1974: 450; Petrovici 1988, pct. 478, 646).

În aceeași localitate, coexistă în toponime variantele enclitice **-lu** și **-lui** cu procliticul **lu**: *Vadu Horoniculu* / *Vadu Horonicului* / *Dealul lu Precup* (Pușcariu 1974: 450).

Sporadic, varianta **-lu** a fost înregistrată în graiurile din Ungaria: *floarea soarelu*, *sâmbăta Crăciunulu* (Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII) și în zona subcarpatică a Munteniei: *postu Crăciunulu* (TDM, I, pct. 683; TDM II, pct. 721; cf. Gamillscheg 1936: 128).

1.4.5. Varianta **-li** este ocurentă la gen.-dat. sg. al substantivelor comune (masculine și neutre), precum și în antroponime și toponime, în raport de variație liberă cu **-lui** (**-lu**), în arii dispersate, uneori punctuale, în majoritatea graiurilor dacoromâne: Munții Apuseni, nordul Crișanei, Sălaj, Maramureș, sud-estul Transilvaniei (Țara Oltului), vestul și nord-estul Munteniei, punctual în nord-vestul Bucovinei, nordul Moldovei, precum și în graiurile transdanubiene (cf. ALR I, I, h. 3, 24, 58; ALR II, s.n., I, h. 2; ALRR – Trans. I, h. 50; III, MN, pl. 60; ALRR – Munt. și Dobr., I, h. 25; TDM II, pct. 701, 733, 748; NALR – Mold. și Bucov., I, h. 23, 24, XVIII, pl. 21; Tratat: 97, 303, 317, 373; Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXV): *înaintea Paștiuli*, *câinele pământuli*, *capătu satuli*; la supranume *Maria Uărbuli* (Petrovici 1988: 56, pct. 102); *a Pârvuli* (idem 1939: 163); în toponime: *Coasta Cornișuli*, *Dealul Moșuli* (Pușcariu 1974: 450, nota 1, pct. 1, 158); *Valea Ghizdituli* (Petrovici 1988: 47, pct. 95).

În nordul subdialectului crișean, articolul enclitic **-li** apare exclusiv la substantivele terminate în consoană, în **-u** vocalic, **-u** semivocalic și **-i** semivocalic, iar **-lui** pentru cele care, la nom.-sg., au terminația **-e**: *caluli*, *puiuli*, dar *cânelui* (cf. Iancu 1964: 554).

În aceeași arie dialectală, **-li** coexistă cu celelalte forme ale articolului enclitic sau proclitic, aflându-se în raport de variație liberă: *Fața Carașuli* / *Dosu Tomașului*; *Valea Lupuli* / *Valea Robavului*; *Vârvu Feți Scaiuli* / *Vârvu lu Crăiuț*; *Vârfu Făgetuli* / *Iacob Marie ali Iacob Ioan* (Pușcariu 1974: 450, nota 1, pct. 160, 166, 269, 273).

Spre deosebire de aria articolului enclitic **-lu** (mai bine conturată și mai unitară geografic), aria **-li** este discontinuă din punct de vedere geografic și neunitară lingvistic. Nucleul acestei forme se află în zona Munților Apuseni, unde **-li** are și o poziție proclitică.

1.4.6. Articolul enclitic de gen.-dat. pl. **-lo**, pentru **-lor**, ocurent la substantive comune (masc. și fem.), la antroponime și toponime se întâlnește în Țara Moșilor: *Tău iezilo*, *iarba fiarelo* (Petrovici 1939: 162, 164–165); *șezătoarea vacilo*, *răzloaga oilo*, *căii oamenilo* (ALR II, s.n., II, h. 318, 401; VI, h. 1586, 1608), în Ținutul Pădureni: *păstoriu luptilo*, *coliba Purceleștilo* (Neagoe 1992b: 162); *lâna oilo*, *Vârvu Medelinilo*, *Dosu Hădăilo* (Cazacu 1966: 112, nota 42) și, rar, în Țara Hațegului: *Părău Colibilo* (Densusianu 1915: 65).

Remarcăm varietatea formelor articolului enclitic și proclitic, sg. și pl., ocurente în graiul din Țara Moșilor: **-li** pentru masc. și neutru, **(a)li** și **li** proclitice pentru substantive proprii masc., fem. sau pentru cele care exprimă un raport de înrudire și **-lo** enclitic, la pl. substantivelor comune (masc. și fem.), la antroponime și toponime. Fiecare dintre cele trei variante menționate, relevante pentru morfologia graiului din Țara Moșilor, se regăsesc și în alte arii dialectale. Prin selectarea tuturor acestor morfeme cazuale, graiul moșilor se opune subdialectului crișean, unde este ocurent numai **(a)li** proclitic și **-li** enclitic (cf. Tratat: 302), graiului din Țara Oltului (cf. Pușcariu 1974: 450) și celui din nordul Bucovinei (cf. NALR – Mold. și Bucov., h. XVIII) unde apare numai **-li** enclitic, precum și graiului pădurenilor unde este atestat, exclusiv, **-lo** la gen. pl. (cf. Neagoe 1992b: 162).

1.4.7. În microtoponimia unei microarii, situate în nordul Munților Apuseni și într-o localitate din jud. Alba, a fost înregistrată varianta enclitică de gen.-dat. pl. **-(i)o**, în variație liberă cu **-lor**: *Părău Luceșt(i)o*, *Fântâna Dermăneșt(i)o* (Vlad 1983). Remarcăm faptul că toate exemplele atestate au în compunere determinanți la origine antroponime.

1.5. Nemarkarea prin articol a substantivului-atribut.

1.5.1. Cu toate că articolul este mijlocul necesar pentru exprimarea cazurilor oblice, în arii izolate ale dacoromânei, se păstrează construcții arhaice în care substantivele cu funcție atributivă apar în formă invariabilă, raportul de gen.-dat.

realizându-se prin simplă juxtapunere. În plan sintagmatic, valoarea de genitiv este preluată de topica numelui:

– în graiurile moldovenești (inclusiv cele bucovinene și basarabene): *capătu lemnu, în timpu cositu, sudoarea calu* (Șandru 1933: 105; Zagaevschi 1990: 19; Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 95; Turculeț 1984: 380);

– în Maramureș: *ș-o tăiat mâna pruncu Hanului din Țara (H)ățegului; Balcu și Gorzu o fo fundamentu satu ista* (Papahagi 1925a: 158–159);

– Oaș: *La giuătate codru, s-o pus gios* (Mușlea 1932: 163);

– în graiurile din Ungaria: *postu Crăciun* (Marin, Mărgărit 2005: 12).

1.5.2. Construcția substantiv propriu nume de persoană, cu valoare atributivă, nemarcată în planul expresiei la genitiv și dativ, menționată în textele vechi până în secolul al XVII-lea (cf. M. Avram et alii 2007: 81) a fost înregistrată, rar, în graiul moților: *să fiu noră Pucuțoo* „Pucuțoaie”³ (Petrovici 1939: 160).

1.5.3. Într-o arie compactă din vestul și nordul dacoromânei, cu iradieri spre centrul și sudul Transilvaniei, substantivele care denumesc grade de rudenie (indiferent de genul substantivului), urmate de un adjectiv posesiv, păstrează forma invariabilă a grupului pentru exprimarea gen.-dat.: (*socrul frate-meu, (pălăria) frate-meu* (ALRM II, s.n. IV, h. 1321–1322); *casa maică-sa* (ALRM II, s.n., II, h. 184).

Forma invariabilă a grupului la gen.-dat. se întâlnește sporadic și în alte zone, în variație liberă cu diferite procedee sintactice: *pe lumili mumă-sa* (Petrovici 1988: 417, pct. 858).

În subdialectul bănățean, în sudul ariei crișene, prin Muntenia și Moldova (inclusiv în graiurile transnistrene), grupul respectiv este articulat proclitic (v. *infra*).

1.5.4. Graiurile vestice și nordice conservă (cf. Densusianu, HLR: 146) formele vechi, moștenite, de gen.-dat., urmate de adjective posesive, nearticulate enclitic: *fratele tătâne-tău, i-om da mâne-ta* (cf. ALRM II, s.n., I, h. 183, 184; Papahagi 1925a: LXVI; Șandru 1934: 211; idem, 1935: 164, 169; Tratat: 303; Marin, Mărgărit 2005: LXXVII).

Articularea proclitică a acestui grup: *i-am spus lu tătâne-său* sau extinderea sporadică a formei *tătâne* la nominativ: *cum o zăs tătâne-to* (cf. Tratat: 303) dovedesc slăbirea valorii de gen.-dat. a substantivelor arhaice (cf. Diaconescu 1970: 242).

³ Nu îmbrățișăm opinia lui E. Petrovici (nota 1, p. 159) după care porecla *Pucuțoo*, glosată „Pucuțoaiei” ar fi la cazul genitiv. Înclinăm să credem că este vorba de un atribut-substantival, nemarcat la cazul oblic, *Pucuțoaie*. Interpretarea noastră este susținută de notarea *-oo* în *ploo* „ploaie”: *Să faci dim ploa* (ibidem: 159), de ocurența desinenței *a*, pentru *-ie*, la substantivele comune feminine sau proprii masculine: *bataa, claa, Niculaa* și a flectivului *a*, în loc de *-ie* la formele de ind. prez. și conj. prez., pers. 3 sg. și pl. la verbe: (*să*) *taa* „să taie”, (*să*) *paa* „să pară” < (*să*) *paie* (formă care conservă *i* în paradigmă), înregistrate în graiul moților (Neagoe, *Apuseni*).

2. ARTICOLUL HOTĂRÂT PROCLITIC

Dacoromâna posedă variantele proclitice **lui**, **lu**, **li**, în arii corelative.

2.1. Articolul proclitic de gen-dat. **lui**, care s-a impus în limba literară, are curs în multe zone din Transilvania (cu excepția părții de sud-vest), prin Maramureș, Crișana, Oaș, Moldova (fără partea de nord-vest și fără extremitatea sudică) și numai sporadic prin Oltenia și Muntenia, în alternanță cu **lu** sau **li** proclitice în anumite arii (cf. ALR II, s.n., VI, h. 1597–1599, 1601, 1679; Turculeț 1984: 367, h. 1).

Articolul proclitic **lu** este relevant prin formă, răspândire și frecvență pentru aria sudică a dacoromânei: Banat – Hunedoara, Transilvania de sud, Oltenia, Muntenia și Dobrogea, arie ce se grupează, în ceea ce privește forma, cu dialectele sud-dunărene: meglenoromâna și istroromâna (cf. Tratat: 515, 568).

Unica formă ocurentă în graiurile dacoromâne vorbite în afara granițelor este varianta **lu** (cf. Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 95; Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII; Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVI; Marcović 1969: 189).

Varianta **lu** alterna cu **lui** încă din secolul al XVI-lea (cf. Densusianu, HLR: 171–173; Rosetti, ILR: 536; Gheție *et alii* 1997: 327). I. Gheție și Al. Mareș (1974: 229), bazându-se pe compararea documentelor din secolele XVI–XVIII, consideră forma **lu** „o inovație sudică [s.n.] care s-a extins treptat spre nord”. Oscilația formelor rămâne constantă și la nivelul graiurilor actuale.

E. Petrovici (1988: 373, pct. 399) notează procliticul **lui**, alternând cu **lu**: *Gheorghe a lui Miron / Ștefan a lu Truță*, iar S. Pop (ap. Pușcariu 1974: 458, nota 1) înregistrează coexistența formelor proclitice *lui/lu* cu cele enclitice, atât în antroponime, cât și în toponime: *Florica lui Gurzău / Mărie Huțului* (pct. 30); *Părău lu Moiseni / Părău Copășisului* (pct. 87); *Cotu Purcariului / Cotu lu Bou-roș* (pct. 476).

În subdialectul crișean, procliticul **lu** coexistă, în raport de variație liberă, cu **li** proclitic sau **-lui** enclitic, atât la numele proprii masculine, cât și la cele feminine: *Mircea li Iancu Ursului; Florica lu Saveta / Floricuța li Marie* (Teaha 1961: 91).

În graiuri, ca și în limba literară, procliticul **lu(i)** are preponderent funcția de a marca gen.-dat. numelor proprii masculine (pentru articularea enclitică v. *supra*): *băiatu lu Vasile, Toader a lu Gheorghe Nemțean* (cf. Tratat: 175, 258, 302, 372).

Extinderea procedurii la prenumele feminine articulabile: *Să fie lu Ana, lu Pătru de pomană* (Petrovici 1935: 58) și la substantivele care intră în sfera înrudirii, urmate de o determinare atributivă exprimată prin adjective pronominale: *lu tat-su, lu soacră-sa* (cf. ALR II, s.n., VI, h. 1591, 1602; Tratat: 175, 218, 258, 302, 372); *a lu imă-sa tat-so* (TD – Nistru: 149) reprezintă un fapt popular (cf. Vulpe 1973: 364).

Prin analogie cu declinarea numelor proprii masculine, **lu** s-a extins la substantive comune, masculine (și neutre) și feminine, animate sau inanimate,

articulate sau nearticulate: *ajutau lu ciobanu, vadra lu baba* (Tratat: 258), *coarnele lu berbec* (Șandru 1935: 141), *bou lu vecin, păru lu muiere* (idem, 1936: 138); *unghea lu găină* (idem, 1938: 191); *în vâru lu scară, recolta lu grâu* (Tratat: 258–259); *tata lu fată* (Vulpe 2004: 68); *dî la mijlocu lu cruce, brâu lu moșuică, la capu lu copil* (ALRT: 26, 27, pct. 2, 4, 29).

Lu s-a extins și la pluralul substantivelor: **lu călători** (ALRM II, s.n., IV, h. 1328, pct. 29; Tratat: 258); *i-a dat lu iezișori* (Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 95; Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII).

În unele graiuri, **lu** precede adjectivul articulat cu articolul demonstrativ, realizându-se o dublă articulare: **lu cei gazde, lu hăi bogați** (ALRM II, s.n. IV, h. 1364; Petrovici 1935: 141; cf. Teaha 1961: 91).

Sporadic, **lu** este înregistrat la gen.-dat. unor pronume personale, demonstrative, nehotărâte sau relative, deși acestea au forme specifice la cazurile oblice: *crește păru lu ele* (Tratat: 258); *nevasta lu hălălant* (Șandru 1935: 132); *a lu cui s-o veștejit* (ALRT: 69, pct. 105; cf. Petrovici 1939: 58); *îi dai lu fiecare, le dăm lu care ț-e pofta* (Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVI).

Procliticul **lu** poate apărea și după prepoziții sau locuțiuni prepoziționale care se construiesc cu genitivul: *în urma lu fată* (Vulpe 1973: 363); *dăsupra lu vas* (Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII).

Tendința procliticului **lu** de a deveni marcă a cazurilor oblice pentru substantivele comune (in)animate și (ne)articulate, și chiar a pronumelor, este operantă în toate graiurile moldovenești insulare din sudul Ucrainei: *cum îi zice lui sat; a lu soră bărbat-so mătănea lu toț* (cf. TD – Nistru: 5, 125–126, 137).

Folosirea redundantă, expletivă, a articolului proclitic **lu** pentru substantive articulate enclitic la gen.-dat. a fost înregistrată, mai ales, în graiurile insulare, care manifestă preferința pentru hipermarcarea prin cumulul de morfeme, dar și în alte zone ale dacoromânei: *da rabușu lui baciului* (ALRT: 168, pct. 386); *puni picioru fratelui viu și cu a lu mortului* (idem: 237, pct. 723); *i zice lu mirulu* (Zagaevschi 1990: 11, 31; cf. Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 96).

Dublă articulare a fost înregistrată și în dialectul meglenoromân, unde genitivul sintetic cu articolul enclitic a fost substituit prin cel analitic, cu articol proclitic: **lu ampiratului feată** (Atanasov 2002: 264).

În (micro)toponimie apar, de asemenea, substantive nearticulate enclitic, precedate de **lu** proclitic: *Fântâna lui Țăgan* (Densusianu 1968: 469 și nota 1); *Piatra lu Rac* (Radu Sp. Popescu 1980: 144). D. Moldovan (1984: 302) consideră că, în toponimia românească, procliza s-a suprapus peste o formație mai veche, cu articol enclitic de gen., aproximativ în secolul al XVIII-lea. În sprijinul afirmației sale, autorul aduce drept argument dubla articulare enclitică și proclitică înregistrată: *Părău lu Surlii, Tarnița li Bihării*.

Se conservă articolul **lu** proclitic la genitivul substantivelor nearticulate care denumesc lunile de peste an: *luna lu Mărțișor, luna lu Prier* (Petrovici 1939: 93); *luna lu Făurare* (ALRM, s.n., II, h. 597, 599, 601–608; cf. Densusianu 1915: 172).

Exprimarea cazurilor oblice printr-un determinant (ne)articulat, (in)animat, precedat de **lu**, este frecventă și productivă în graiurile sudice ale subdialectului bănățean, arie ce ar putea fi considerată nucleul inovației, cu iradieri spre graiurile de tip muntenesc (cf. Vulpe 1973: 363, 368; Vulpe 2004: 68, 70; Tratat: 258–259). Construcția a fost semnalată și în alte graiuri: Lăpuj, Bihor, Năsăud (cf. Șandru 1935, 1936, 1937, 1938). Menționăm faptul că procliza articolului definit **lu(i)** se întâlnește mai rar în Oltenia, dovedind conservatorismul acestei arii (cf. NALR – Olt., II, h. 203, XXIX).

Declinarea cu articol proclitic corespunde tendinței de gramaticalizare a opoziției personal/nonpersonal în exprimarea cazurilor oblice prin mijloace analitice și de menținere a formei invariabile a substantivului.

2.2. Varianta proclitică **li** este ocurentă în graiurile din nordul subdialectului crișean, în graiurile din Ungaria, în cele din Țara Moșilor și în cele din sud-vestul Transilvaniei (ALR II, s.n., VI, h. 1597–1599; Tratat: 302–303; Pușcariu 1974: 449, pct. 80, 156, 270, 280, 289; Marin 2000: 199), în interiorul ariei mai extinse, dar discontinuu și dispersate, a encliticului **-li** (v. *supra*).

Funcțiile procliticului **li** sunt identice cu cele semnalate pentru *lu(i)*. El precede, la genitiv, substantive proprii masculine, feminine, nume ce definesc rudenția sau pronumele: *Ionu li Bogdan* (Petrovici 1988: 164, pct. 284); *Blagu li Macavei*, *Floricuța li Marie* (Teaha 1961: 90–91); *tata li moașa*, *fratele li soțu*, *luna li septembrie* (Neagoe, *Apuseni*); *fata li cutare și cutari* (Teaha 1961: 175–176; Tratat: 302).

În toate zonele ocurente, **li** coexistă, în raport de variație liberă, cu alte forme proclitice sau enclitice ale articolului de genitiv:

- *a li / lui*: **a li Țâli lui Ficoraturu** (Petrovici 1988: 164, pct. 284);
- *ali / li*: **ali fratele li omu meu** (Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII);
- *lui / li / -li*: *Ionu li Iacob / Trifonu li Rusanu Uărbuli* (Petrovici 1988: 56, pct. 102); *Iuănu li Bógdan / Iuănășu lui Mitru Bușuli* (idem: 164, pct. 284);
- *li / lu / -lui*: *Maria lu Ileană*, *Mircea li Iancu Ursului* (Teaha 1961: 90–91).

În graiurile crișene, **li** apare și în toponime, în variație liberă cu procliticul **lu** sau cu encliticul **-lui**: *Hârtopu li Pavăl / Hârtopu lu Toderăș / Hârtopu Lupului* (cf. Teaha 1961: 136).

Forme mixte, cu articol enclitic și proclitic de tipul *Cornel ali Tranului* (Neagoe 1992a), semnalate în limba veche (cf. Diaconescu 1970: 226) sunt ocurente și în graiurile actuale.

În nordul subdialectului crișean, unde se conservă la prenumele feminine, la origine supranume sau porecle vechi, procliticul **i**, la fel ca în subdialectul maramureșean (*i Lioaie*, *i Sie*), **li** se folosește, exclusiv, la prenumele masculine sau la numele de familie, menținându-se opoziția marcată de gen: *Iosivu li Curcoi*, *fata li David*, *Davidu li Morășan* (Iancu 1983: 40–42).

Și în acest grai, prenumele (masculine și feminine) pot fi articulate enclitic la genitiv: *Gheorghe Vădanuli*, *Gavrila Gheorghii Vilii*, *Ionu Nastasiu* (*ibidem*).

2.3. În graiurile cu aspect arhaic, se păstrează, în microarii, procliticul **al**, la genitivul unor antroponime masculine și toponime, în variație liberă cu alte forme ale articolului. E. Petrovici (1988: 174, 396) înregistrează articolul **al** la supranume, în Bihor: **al Somoș** (pct. 316) și în Basarabia: *Nazar al Dochin Dan*, în raport de variație liberă cu articolul proclitic: *Simion a lu Vania a lu Costia* sau cu cel enclitic: *Râpa Danulu* (pct. 478), iar S. Pop (ap., Pușcariu 1974: 396) în Bucovina: *Paraschiva al Petrii Lițoani* (pct. 370), în toponime din sudul Transilvaniei: *Ulița al Boii* (pct. 122) și din nord-vestul Olteniei: *Vârful al Gelii* (pct. 825).

Anchetele recente largesc aria atestărilor în Bucovina de nord, Transnistria și în sudul Basarabiei: *Adam al Pavăl*, *Niculai al Dionis*, *Tanase al Radu* (Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 95).

Articolul **al** este înregistrat în meglenoromână: *Vanči ăl Țfeta / ăl Crăști ăl Tępa* (Atanasov 2002: 350, 353) unde coexistă cu **lu** proclitic: *Gonu lu Cârnat*, *Piti lu Țapu* (idem: 369, 377), și în aromână, unde s-a extins și la genitivul numelor proprii feminine, la numele de înrudire, precum și la dativ: *Gheorghii al Dina al Mița*, *Steriu al Tanasi al Sanchi* (Saramandu 2005: 20, 30).

2.4. Articolul proclitic de genitiv **ali**, însoțind substantive proprii masculine, are curs în Transilvania: Munții Apuseni, zona Clujului, a Târnavei Mari, prin județele Alba și Hunedoara, precum și în graiurile din Ungaria: *ali Todor*, *Bota Ștefan ali Ion*, *ali Gheorghii Liii*; *Iacob Marie ali Iacob Ioan*, *ali Pitoc* (cf. S. Pop, ap. Pușcariu 1974: 445, 450, nota 1, pct. 93, 100, 103, 156, 273, 283; Marin, Mărgărit, 2005: LXXVIII).

Alternanța formei proclitice **ali** cu encliticul **-li** are curs în aceeași localitate: *Iacob Marie ali Iacob / Vârful Făgetuli* (pct. 273).

În Țara Moșilor, **ali** precede și prenumele feminine, dispărând distincția de gen: *păru ali Rafilă* (Papahagi 1925b: 52). Anchetele dialectale recente, efectuate spre sfârșitul secolului, dovedesc vitalitatea folosirii procliticului **ali**. El este ocurent la substantive proprii masculine și feminine, la substantive care denumesc grade de rudenie, precum și la pronumele demonstrative, având funcții similare cu **li**, atestat într-o arie mai extinsă, care înglobează ocurența procliticului **ali**:

Ali Gheorghe, o moașă ali Pașca, cu ali Cornel; *Gheorghe ali Sântioana*; *ali soacră, cu ali astuia* (Neagoe, Apuseni); *ali Cadar, ali frate* (Marin, Mărgărit 2005: LXXVIII).

Formele mixte, create prin cumulul articolului proclitic **ali** cu cel enclitic al numelui determinat: *ali Tranului*, *ali Cioculi* (Neagoe, Apuseni), dovedesc fie o oarecare nesiguranță în folosirea acestui articol, fie preferința pentru marcarea suplimentară a flexiunii cazuale, tendință manifestată incipient pe parcursul evoluției limbii române.

2.5. Spre deosebire de atestările articolului proclitic **ai**, exclusiv la substantive proprii feminine nearticulate enclitic, de la începutul secolului al XIX-lea, în zona Năsăud (cf. Drăganu 1928: 314), Sever Pop (ap. Pușcariu 1974: 448) înregistrează,

sporadic, particularitatea în anchetele ALR, în sudul și sud-estul Transilvaniei, mai ales, la numele proprii masculine (articulate redundant și enclitic): *ai Moisi*, *ai Medri*, *ai Iovului* (pct. 129); *ai Stani*, *ai Bardășului* (pct. 158).

2.6. Declinarea arhaică a numelor proprii feminine cu articolul proclitic în variantele **a i**, **ai**, **ii**, **îi**, **i** se conservă atât în antroponime, cât și în toponime (ca forme mai mult sau mai puțin pietrificate), aproximativ în aria crișean-maramureșeană, configurată în textele vechi (cf. Rosetti, ILR: 537; Gheție, Mareș 1974: 230–231); particularitatea are caracter dialectal pe tot parcursul evoluției limbii române (cf. Frâncu 2009: 43) și se referă la persoane feminine determinate care ar putea explica dificultatea apariției articolului în orice context (harta 4).

Semnalat sporadic de T. Papahagi (1925a): *și grosioru a i Florică* (p. 136), *Mana i Surae* (p. 138), *Dealul i Beresî*, *Valea i Scradi* (p. 202), articolul proclitic feminin a fost înregistrat de cercetările dialectale ulterioare, atât la sudul, cât și la nordul Tisei: *Alexa-i Pălăguți*, *Fața-i Dumbrăviți* (Roșca 1978: 324); *Maria ai Ilene*, *Dumitru îi Ane*; *Valea i Soriță* (Tratat: 333); *ai Pălăguță* (Petrovici 1988: 195, pct. 353; cf. ALR II, s.n., VI, h. 1602). În scrisori particulare recente, apare, de asemenea, articolul proclitic feminin în sistemul popular al denotației personale: *acuma o căpătat a lui Dumitru lui Ion i Aniță o carte*; *și îi Marie îi poftim voie* (Neagoe 1987: 314).

În Regiunea Transcarpatică, procliticul **a i** a fost înregistrat sporadic în localitatea Apșa de Jos: *la Cuța lu Pătraș i Aniche* (Neagoe 2000: 32), dar frecvent, în Apșa de Mijloc, unde este folosit în mesajul scris (scrisori particulare recente sau manuscrise redactate de vorbitorii de grai): *Ionaș a i Nastasie*, *Vlad Nuțu lui Ionaș a-i Marie*; *și i Anuța lu Andri și i Anuța Bozganului și i Asănea Boghi și i Nița Crăciunului le doresc voe bună și noroc, noroc toate să avem, la toamnă să ne vedem*, precum și în toponime: *Poiana i Dubre*, *Mora i Marcuți* (Zagaevschi 1990: 12–15).

Procliticul feminin arhaic se întâlnește:

– în nord-vestul Transilvaniei: *Ionu i Mărie*, *Văsălicu îi Mărișcă*, *Vâlceaia i Staniștii*; *Muta i Prosăle* (pct. 337, 351); *Dâmbu i Cioara*, *Fântâna i Susa* (pct. 257); *Pădurea i Cazna* (pct. 339) (S. Pop ap. Pușcariu 1974: 451, nota 1); *ii Ane* (ALR II, s.n., VI, h. 1601, pct. 272; h. 1603, pct. 325; Petrovici 1988: 158, pct. 272); *Dim poala-i Sântămărie* (Petrovici 1939: 124, 156; ALRT: 49, pct. 95); *Râpa i Potarii*, *Pizda i țigancă* (numele popular al plantei urzica moartă *Laminium album*) (Lacea 1923: 798); *Traianu i Lioaie*, *Dumitru i Ană* (Iancu 1983: 41–42);

– în Bistrița-Năsăud: *Ionu îi Ane*; *Fântâna îi Mărine*, *Valea îi Cuboaie* (Lacea 1923: 799);

– în Basarabia (pe malul drept al Nistrului): *Moharna i Daci* (S. Pop, ap. Pușcariu 1974: 451, nota 1, pct. 470);

– în nord-vestul Olteniei: *Dâlma îi Dragole*, *Toaia-i Dragole* și *Rātu îi Dragole* (toponime formate cu prenumele feminin *Dragolea*) (R. Sp. Popescu 1980: 74).

În aria procliticului feminin arhaic se păstrează distincția de gen la genitivul numelor proprii:

- în subdialectul maramureșean, **lu** precede supranumele și porecele masculine: **a lu Toader / ai Pălăguță** (Petrovici 1988: 195); **Vlad Nuțu lui Ionaș a-i Mărie** (Zagaevski 1990: 14);
- în nordul subdialectului crișean, circulă varianta **li**: **Veselie li Dumitru i Ane** (Iancu 1983: 4).

Forme de tranziție, articulate redundant, au fost semnalate la același vorbitor **Ionu-i Floarii, dosu-i Măgurii** (cf. Roșca 1978: 326); **Vasălie ai Marii** (Tratat: 333).

Cercetările recente de toponimie au evidențiat conservarea articolului proclitic feminin în 59 de toponime din totalul de 525 înregistrate (v. Roșca 1978).

În secolul al XX-lea, nu au mai fost atestate formele arhaice feminine în sistemul onomastic și în cel toponimic în zona Hunedoarei (unde procliticul **a i** a circulat până în secolul al XVII-lea; cf. Gheție, Mareș 1974: 231), precum și în graiurile moldovenești (frecvente până în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în documentele particulare, cf. Frâncu 2009: 271).

2.7. Articolul invariabil **alde**

Iulia Mărgărit (2001; id. 2006), analizând posibilitățile combinatorii și de distribuție ale articolului nehotărât invariabil **alde** în graiurile muntenești, ajunge la concluzia că acesta „nu funcționează independent”, dar că „imprimă secvenței **alde** + substantiv un sens hotărât, aidoma articolului enclitic”. În continuare, autoarea susține ideea că, în ceea ce privește statutul său morfologic, „problema trebuie să rămână deschisă”, deoarece, din punct de vedere semantic, particula prezintă „dificultăți de identificare și clasificare” (idem 2001: 279, 291).

Cercetările recente în zone cu populație românească din afara granițelor au lărgit aria dialectală a vechilor atestări.

Alde (cu variantele **aldă, aldo, ado, aldeo, ade, ale, ande**) + substantive proprii (masc. sau fem.) sau nume denumind grade de rudenie etc. (vezi, pentru secolul al XIX-lea, Neagoe 2011: 169, 170) este ocurent în aria graiurilor sudice, muntenești (unde reprezintă un element dialectal relevant): **alde Boască, alde Sândica, alde mama, alde bătu, alde părinții, ale ginere-meo** (Mărgărit 2001; Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVIII; Nestorescu 1996: 151, 152) și în cele din sudul Basarabiei, inclusiv în cele din sudul Ucrainei: **ade Sahin** (Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 96).

În aria sudică, **alde** este înregistrat și în formații toponimice: **Çișmeaua d-alde Bărăgan** (Tratat: 97, pct. 975, 995); **Fântâna ali Marie Jije** (Neagoe, Mărgărit 2006, LXXXVIII).

Alde s-a extins de la substantivele proprii (masc. și fem.) la pronume (personale, demonstrative, nehotărâte sau de reverență): **alde ele, alde astea, alde cutare, ale dumneavoastră** (cf. Mărgărit 2001: 290–291).

În dialectul meglenoromân, **alde** însoțește nume de rudenie: **ăldi tati, ăldi mama** (Atanasov 2002: 359–360).

3. ARTICOLUL POSESIV-GENITIVAL

Din punctul de vedere al formei, articolul posesiv-genitival împarte dacoromâna în două arii precis delimitate:

– aria sudică (Oltenia, Muntenia, Dobrogea – cu excepția zonei de nord, graiurile transdanubiene din Bulgaria, sudul Basarabiei și sudul Transilvaniei) cunoaște seria variabilă, păstrând distincția de gen și de număr: **al, a, ai, ale** (forme acceptate de norma limbii literare) și

– aria nordică, incluzând Banatul, Valea Timocului, Crișana, graiurile din Ungaria, Transilvania (cu excepția zonei sud-estice), Maramureș, Bucovina, Moldova și Basarabia, unde are curs forma invariabilă **a** (cf. ALR II, s.n., VI, h. 1665, 1667–1669, 1671–1673; Tratat: 176, 219, 259, 303, 333, 373).

În unele arii conservatoare, se menține, sporadic, la pronumele posesive și la numeralele ordinale, seria variabilă, după gen și număr: *Dacă o văzut că ș-al doilea o fugit* (Papahagi 1925a: 158); *oamenii ai noștri* (Șandru 1934: 236); *al doilea an* (ALRT: 167, 170, 209, pct. 386, 399, 551).

De asemenea, în aria formei invariabile **a**, s-au înregistrat, sporadic, formele variabile în construcții care dovedesc confuzie între masculin și feminin, între singular și plural: *zilele de sărbători al Crăciunului și al Paștilor* (ALRT: 170, pct. 399); *o cumnată de-al ghidului* (TD – Nistru: 46).

În majoritatea graiurilor se conservă articolul **a** între un substantiv articulat enclitic și un determinant de asemenea marcat cazual, realizându-se o articulare dublă, expletivă:

– în Muntenia: *măseaua a cățelei* (ALR II, s.n., VI, h. 1588, pct. 762); *la timpul nașterii a copiilor* (Gamillscheg 1936: 171, 206; cf. Neagoe, Mărgărit 2006: LXXXVIII);

– în Transilvania: *bărbatu a ei* (Șandru 1935: 131; cf. Marin, Mărgărit 2005: LXXIX);

– în Bucovina de nord, Moldova, Basarabia, Transnistria: *Coropca a geamului, neamurile a căsî* (Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 96).

4. ARTICOLUL DEMONSTRATIV (ADJECTIVAL)

4.1. În aria nordică, care cuprinde graiurile crișene, maramureșene, pe cele din nordul Transilvaniei, din Bistrița-Năsăud și subdialectul moldovenesc (inclusiv Bucovina, Basarabia și regiunea transnistreană) sunt ocurente formele **cel, cea, cei, cele** (în diferite variante fonetice), selectate de limba literară (cf. ALR II, s.n., VI, h. 1604–1606, 1608–1609, 1614–1615, 1617–1618).

Forma etimologică de feminin sg. la gen., **cei** „celeii” s-a menținut într-o arie compactă în nord-vestul dacoromânei și, punctual, în subdialectul moldovenesc:

casa femeii cei harnice (ALR II, s.n., VI, h. 1609, pct. 95, 192, 219, 272, 279, 284, 310, 316, 325, 346, 349; 551, 605), iar forma **cele**, analogică după plural, s-a extins în toate graiurile dacoromâne. Varianta **ceal** formează o microarie în Bucovina și zona Iași – Vaslui în interiorul ariei **cel** (ALRM II, s.n., IV, h. 1362, 1363, 1369) (harta 5).

În subdialectul moldovenesc (mai ales în graiurile din Bucovina și din Basarabia), unde pronumele și adjectivul demonstrativ au o frecvență mare în comunicare, nu se poate face o distincție clară între *(a)cela*, *(a)cea* adjectiv demonstrativ și *(a)cela*, *cea*, articol demonstrativ: *băiatu acela mare / acela om*. **Cel**, **cea** se comportă ca determinative negramaticalizate complet (cf. ALRM, I, II, s.n., h. 264, 280, 281).

4.2. În aria sudică, care cuprinde Banatul, Banatul sârbesc, graiurile transdanubiene, Oltenia, Muntenia, Dobrogea, sudul și centrul Transilvaniei, urcând până la nord de Cluj-Napoca (pct. 260, 333, 341), sunt înregistrate formele **ăl** (*al, hăl*), **a** (*ai*), **ăi** (*ai, hăi*), **ăle** (*ale, hăle*) (ALRM, I, II, h. 264; ALR, II s.n., VI, h. 1604; Tratat: 176, 259, 373).

Variantele fonetice **hăl** (masc. sg.), **ha** (fem., sg.), **hei**, *(a)hăi* (masc. pl.) și **hele** (fem. pl.) se întâlnesc într-o microarie care cuprinde estul Banatului, zona limitrofă din nord-vestul Olteniei, Țara Hațegului, precum și vestul podișului transilvan: *hăl mic, hăi trii pui* (Densusianu 1915: 104, 205; cf. Șandru 1935: 152; Tratat: 176, 259, 373).

În Țara Hațegului, forma curentă este **hăl**, în timp ce articolul **cel** se întâlnește rar (cf. Densusianu 1915: 46). De asemenea, în graiurile sudice au fost înregistrate sporadic și formele **cel**, **cea**, în variație liberă cu **ăl**, **a** (cf. ALRR – Munt. și Dobr., IV, pl. 29, 30).

Variantele sudice au curs în Bihor, Oaș și Țara Moșilor, alternând cu articolul demonstrativ **cel**: *cânele ăl mare / cei trei câni* (Pavelescu 1945: 116); *regele ăl bătrân / cei tineri* (Șandru 1934: 211, 215).

4.3. Printre variantele regionale ale articolului demonstrativ este de reținut forma **ai** pentru fem. sg., atestată în Țara Făgărașului în secolul al XIX-lea (v. Neagoe 2011: 172) și dispersată în aria intracarpatică a seriei **al**, **a**, **ai**, **ale**:

- în vestul județului Bistrița-Năsăud (Istrate, Turculeț 1971: 202; cf. TDBN: 161);
- în centrul Transilvaniei: *casa la muierea ai harnică* (Frățilă 1982: 127); *boala ai seacă* (ALRR – Trans. I, h. 131, pct. 321, 342; cf. ALRT: 145, pct. 334);
- în Crișana: *crucea ai mândră* (Pavelescu 1945: 89, 90, 96);
- în Țara Moșilor: *despicătura ai groasă* (Șandru 1934: 209);
- în graiul ungurenilor din nordul Olteniei: *ursoaica ai mare* (TDO: 26, pct. 907).

La sud de Dunăre, în zona Vidin – Timoc, a fost înregistrată, de asemenea, forma **ai**: *Pe-ai mai mare c-o striga* (Bucuța 1923: 103).

Aceeași formă apare în toponimia din zona Cluj: *Râpa ai Mare* (Giuglea 1983: 307).

5. ARTICOLUL NEHOTĂRÂT

5.1. Graiurile dacoromâne se diferențiază de limba literară prin variantele fonetice ale articolului nehotărât, ocurente în arii corelative.

În cea mai mare parte a Transilvaniei (cu excepția zonei sud-estice), articolul hotărât masc. sg. are forma **on** (**õ**) (cf. ALR II, s.n., VI, h. 1571, 1590, 1594; Tratat: 373).

5.2. În graiurile maramureșene de la nord de Tisa, în Țara Oașului și, sporadic, în vestul dacoromânei sunt ocurente la nom.-acuz. sg. formele arhaice pentru masc. **unu** (articulat și enclitic) și pentru fem. **una**: **unu păcurar** (Marin, Mărgărit, Neagoe 1998: 96; cf. Zagaevschi 1990: 16); **unu domn** (Mușlea 1932: 183); *mă doare una măsea* (ALR II, s.n., VI, h. 1590, pct. 349). Precedat de prepoziții, articolul nehotărât **una** este înregistrat în nord-vestul și sud-vestul Transilvaniei: (*în mijlocul*) *la una câmpie* (ALR II, s.n., VI, h. 1594, pct. 105; ALR I, pct. 247, 289, apud DLR s.v.); *cu una femeie, dintr-una mână, pă la unu capăt* (Mușlea 1932: 213, 218, 221) (harta 6).

La cazurile oblice, în graiuri ale subdialectului moldovenesc, bănățean de nord-est și muntenesc, circulă forma **uni**, ca în limba veche (cf. Densusianu, HLR: 177): *puii uni aricioace* (ALRT: 209, pct. 551; ALR II, s.n., VI, h. 1590, 1594); regional, determină substantivele feminine nearticulate, fiind unica marcă a cazului oblic: *din cauza unii(a) măsea* (ALR II, s.n., VI, h. 1590, pct. 272, 762; ALR I, pct. 144, 348, 351, 354, 735, 825, 835, 850, 856 apud DLR s.v.).

Printre variantele flexionare ale articolului nehotărât feminin, amintim formele **uniia**, **unai**, **unea**: (*din pricina*) *uniia măsea*; (*le-am dat*) *uniia fete sărace*; (*în mijlocul*) *uniia câmpii* (ALR II, s.n., VI, h. 1590, pct. 95, 362; h. 1592, pct. 531; h. 1594, pct. 272, 886; Udler, Comarnițchi 1976: 216, pct. 38, 128 din ALM; cf. pentru secolul al XIX-lea, Neagoe 2011: 173); (*în mijlocul*) *unai holdă* (ALR II, s.n., VI, h. 1594, pct. 325) și **unuia** pentru masc. și fem., dispărând opoziția de gen: (*la mijlocul*) *unuia câmpu ~ unuia pădure* (ALR II, s.n., VI, h. 1594, pct. 349).

În graiuri ale subdialectului moldovenesc, inclusiv în cele din Basarabia, la gen.-dat. pl. are curs varianta **unilor**, dublu marcată de prezența prepoziției *la*, analogică după formele flexionare din paradigma articolului și pronomelor demonstrative (*a*)*celor*: (*le-am dat drumul*) *la unilor drumeși* (ALR II, s.n., VI, h. 1583, pct. 531; Udler, Comarnițchi 1976, pct. 94, 143 din ALM).

Menționăm faptul că, în majoritatea graiurilor dacoromâne, sunt preferate formele de nom.-acuz. sg. *un*, o precedate de prepoziții, pentru a marca cazurile oblice.

5.3. La plural, graiurile dacoromâne prezintă trei variante, ocurente în arii corelative: **nește** în graiurile vestice și nordice (Densusianu 1915: 95; Șandru 1934: 230; id. 1935: 163; Tratat: 373; Marin, Mărgărit, 2005: 218) și, rar, în cele sudice (Marin, Mărgărit, 2005: 365; ALRT: 290, pct. 876; DGS, II, s.v., cu varianta de genit. *neștor*, în pct. 743), **nuște**, **nuștu** în Țara Moților: *c-o fost arân nuștu*

oameni (ALRT: 53, 63, pct. 95; cf. ALRM II, s.n., IV, h. 1328, pct. 95) și **niște** în celelalte graiuri dacoromâne (formă adoptată de limba literară).

*

La capătul demersului nostru descriptiv, se impun următoarele concluzii:

Articolul se individualizează, în dacoromână, prin două trăsături importante: **polimorfismul și conservatorismul** său.

Inventarul articolului, la nivel dialectal, cuprinde o mare diversitate de realizări în planul expresiei – consecință a varietății lui diatopice, precum și unele evoluții divergente în raport cu norma supradialectală.

Graiurile dovedesc o libertate mai mare în ceea ce privește selectarea articolelor enclitice sau proclitice.

O trăsătură dominantă a tuturor formelor enclitice sau proclitice, atestate în graiuri, este *coexistența lor, în raport de variație liberă*, iar frecvența și ponderea anumitor particularități, în comparație cu altele, ocurente în aceeași zonă, conferă nota distinctivă unor grupuri de graiuri.

Relevant pentru distribuția spațială a formelor și variantelor articolului este, pe de o parte, numărul particularităților regionale (arhaisme și inovații), coocurente, concentrate în graiurile transcarpatine, în contrast ca cele din aria sudică, evident mai unitară, iar, pe de altă parte, stabilitatea caracterului dialectal al unor particularități atestate, în aceleași zone, pe tot parcursul evoluției limbii române.

Sub raport cantitativ, constatăm **predilecția structurală** a dacoromânei pentru formele flexionare la cazurile oblice, cu articolul definit enclitic, la substantivele comune (și la cele proprii masculine, nume de persoană, în aria nordică), în pofida menținerii tendinței de extindere, de gramaticalizare, a procliticului la toate categoriile de substantive articulabile, tendință atestată în secolele precedente.

Articolul definit enclitic la gen.-dat. substantivelor comune (masc. și neutru) și proprii masculine de persoană cunoaște, în arii corelative, trei realizări: **-lui, -lu** și **-li**.

Din perspectivă morfologică, varianta *-li*, în opoziție cu celelalte două, nu este admisă de substantivele terminate în *-e*, care sunt articulate obligatoriu cu articolul *-lui: câinelui*.

Varianta **-li** circulă în limitele a trei unități dialectale: transilvănean, muntenesc și bucovinean, cu mențiunea că nucleul ariei *-li* se află în zona Munților Apuseni, unde se intersectează cu encliticul de pl. *-lo „lor”*: *căii oamenilo, șezătoarea vacilo* și cu procliticile (ocurente la numele proprii masc. și fem.) **li**: *Mircea li Iancu; Floricuța li Marie*; **ali**: *ali Iacob, ali Rafilă*; și rar, **i**, (pentru fem. nume de persoană): *poala-i Sântămărie*.

În fiecare dintre zonele de ocurență a celor trei variante menționate, remarcăm utilizarea fluctuantă, în variație liberă, a encliticelor. Raportul de variație liberă, semnalat constant constituie însă un element de diferențiere între graiurile

sudice, pe de o parte, unde are curs **-lui** și sporadic **-li** și cele vestice și estice, pe de altă parte, care prezintă simultan un mod de evoluție atât prin conservare: **-lui**, cât și altul prin inovare: **-li**, respectiv **-lu**, în estul dacoromânei.

Articolul definit proclitic la gen.-dat. substantivelor comune și a celor proprii de persoană (masc. și fem.) are forme identice cu cel enclitic: **lui**, **lu**, **li**, dar ariile encliticelor și ale procliticelor nu se suprapun.

În termeni sintactici, procliticul, indiferent de variantele circumscrise geografic: *lu(i)*, *li*, exprimă gen.-dat. și al numelor proprii fem., a substantivelor care exprimă un raport de înrudire, extinzându-se (nu exclusiv) și la substantivele comune (masc., neutru și fem.), (in)animate și (ne)articulate, precum și la unele categorii de pronume etc. Fenomenul are caracter popular. Aria sudică a subdialectului bănățean (punctual și alte graiuri) se distinge prin utilizarea procliticului *lu* la substantivele (in)animate nearticulate, tendință evidențiată în studiile de dialectologie ca trăsătură diagnostică: **lu copil**, **lu cruce**, **lu grâu**. Fenomenul se întâlnește frecvent și în graiurile insulare din Ucraina care manifestă mai accentuat predilecția pentru caracterul analitic al declinării nominale.

În comparație cu aria sudică, graiurile nordice (în special, vestul podișului transilvănean) prezintă mai multe modalități formale pentru flexiunea numelor proprii masc. și fem. de persoană.

Constatăm, pe de o parte, preferința pentru formele sintetice cu articolul enclitic la substantivele pentru care s-au impus, în limba literară, cele cu articolul proclitic: *Ion Dumitrului*, *Petru Costii*, *Maria Ilenei*, iar, pe de altă parte, în arii restrânse, punctuale sau dispersate, formele proclitice distincte pentru masc.: **al**: *al Somoș* (în Bihor, sudul Transilvaniei, rar în Basarabia și Bucovina); **ai**: *ai Moisi* (în sudul Transilvaniei), iar pentru fem.: **i**, **ii** (**îi**), **a i**: *Dumitru îi Ane* (în Maramureș, nord-vestul Transilvaniei, Bistrița-Năsăud și în toponime din Basarabia și nord-vestul Olteniei). Procliticul **ali** s-a extins de la masc. la fem., la numele de rudenie și la pronume: **ali Rafilă**, **ali soacră**, **ali astuia** (în Munții Apuseni, în graiurile din Ungaria și, punctual, în vestul Transilvaniei).

Construcțiile, echivalente funcțional și semantic, apar fie în arii corelative, fie în aceeași arie și la același vorbitor, cu observația că una dintre formele selectate, coocurente, predomină ca frecvență în raport cu alta și ar putea fi considerată relevantă pentru graiurile respective: *Ion Dumitrului* / *Ion a(l) Dumitrului* / *Ion li Dumitru*; *Mircea li Iancu Ursului* / **ali** *Țăli lu Ficoratur* etc.

Prezența acestor construcții într-o anumită arie dialectală are un caracter aleatoriu, imprevizibil, și nu se supune unei reguli anume.

În ariile (maramureșeană și în nordul Munților Apuseni) unde s-a conservat articolul proclitic fem. **i** la numele proprii de persoană se menține opoziția de gen: masc. **lu** / **li** și fem.: **ai**, **ii**, **i**: *Cuța lu Pătraș i Aniche*.

Distribuția mărcilor de determinare, exprimată prin articolul hotărât, prezintă în dacoromână, ca și în limba veche, fenomenul de redundanță prin repetare: *i zice lu mirulu*, **ali** *Tranului*, **lu hăi** *bogați*. Construcția, ocurentă sporadic în majoritatea

graiurilor, arată dinamica procesului de gramaticalizare a procliticului, neîncheiat în graiurile contemporane.

Articolul posesiv (genitival) și cel demonstrativ (adjectival) fac parte dintre elementele luate în considerație invariabil drept particularități regionale în descrierea morfologiei unităților dialectale și implicat în împărțirea dacoromânei în două grupuri de graiuri: nordic, respectiv, sudic.

Arii corelative nord-sud formează și variantele fonetice ale articolului nehotărât: la masc. sg. **on / un** și la pl. **nește (nuște) / niște**.

În arii mai mult sau mai puțin extinse, uneori punctuale și întotdeauna în raport de variație liberă cu celelalte atestări ale encliticului și ale procliticului, inventarul articolului include numeroase *particularități arhaice*. Ca în secolele precedente, se conservă dialectal:

– articolul enclitic de nom.-acuz. sg., la numele comune (la masc. și neutru) și la cele proprii de persoană: **-(u)l**: *ursul*; *Crețul* (în Țara Moșilor, Bucovina de nord, Transnistria și în graiurile transdanubiene);

– desinența de gen.-dat. sg., nemodificată în contact cu articolul la substantivele fem., aparținând clasei de flexiune *-ă / -e; -e / -i*: *tărățâei* (sporadic, în graiuri ale subdialectului maramureșean și în cele de pe malul stâng al Nistrului);

– terminațiile **-ei, -ii (-îi)**, ca în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea: *țărei, bisericiei / bisericii, nopții*, ocurente în graiurile din Transilvania și în cele moldovenești din stânga Prutului. În celelalte arii dialectale, grupul desinență + articol s-a transformat într-un singur element, **-i** sau **-î** (în funcție de caracterul dur al consoanei precedente): *boii popi, stâlpu porți*;

– forma etimologică a articolului demonstrativ fem. genitiv **cei**: *casa femeii cei harnice*, curentă astăzi într-o arie compactă din nord-vestul Transilvaniei (în restul teritoriului dacoromân s-a impus forma analogică **celeii**, devenită normă și pentru limba literară);

– forma articolului nehotărât de nom.-acuz. sg. **unu** (masc.): *unu păcurar* și **una** (fem.): *una măsea* (în graiul maramureșean de la nord de Tisa și, sporadic, în nord-vestul Transilvaniei).

Din punct de vedere sintactic, remarcăm conservarea (nu exclusiv) a unor construcții arhaice privind prezența sau omiterea articolului definit enclitic în toate graiurile dacoromâne:

– articularea enclitică a substantivelor fără o determinare atributivă și precedate de prepoziții: *pântru marhăle*; menținerea adjectivului în formă articulată, precedat de articolul demonstrativ: *omu cela bunu*;

– nearticularea substantivului urmat de un determinant în genitiv: *vâr limbii* sau în construcții cu *tot, toate*: *în toate părți*;

– absența mărcilor flexionare la substantivele cu funcție atributivă: *în timpu cositu*.

Relevant pentru structura articolului în dacoromână este *stabilitatea caracterului dialectal* al unor particularități, menținută pe tot parcursul evoluției

limbii române, precum și bogăția și varietatea formelor – *arhaisme* și *inovații* – coocurente, unele aflate în arii corelative.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Atanasov 2002 = Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, București, Editura Academiei Române.
- M. Avram et alii 2007 = Mioara Avram et alii, *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, de Mioara Avram, Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, I. Rizescu, Laura Vasiliu. Coordonator Mioara Avram, București, Editura Academiei Române.
- Bucuța 1923 = Emanoil Bucuța, *Românii dintre Vidin și Timoc*, cu un adaus de documente, folklor, glosar, fotografii, hărți de ..., București, Editura Cartea Românească.
- Cazacu 1966 = B. Cazacu, *Studii de dialectologie română*, București, Editura Științifică.
- Densusianu 1915 = Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București.
- Densusianu, HLR II = Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome second, *Le seizième siècle*, Paris, 1938.
- Densusianu 1968 = Ov. Densusianu, *Opere*, I, *Lingvistică, Scrieri lingvistice*. Ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, cu o prefață de B. Cazacu, București, Editura pentru Literatură.
- DGS II = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, vol. I, 2009; II, 2010; III, 2011. Coordonator: Maria Marin, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, București, Editura Academiei Române.
- Diaconescu 1970 = Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, Editura Academiei.
- Drăganu 1928 = N. Drăganu, *Formele de dativ și genitiv cu **ali** și **al** prepus în dacoromână*, în RF, II, p. 308–314.
- Frățilă 1982 = V. Frățilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe Valea inferioară a Târnavelor*, Timișoara.
- Frățilă 2006 = Vasile Frățilă, *Graiul de pe Târnavă. Texte și glosar*, Blaj, Editura Astra.
- Frâncu 2009 = C. Frâncu, *Gramatica limbii române (1521–1780)*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Gamillscheg 1936 = E. Gamillscheg, *Die Mundart von Șerbănești – Titulești (Gerichtsbezirk Olt, Kreis Vedeia)*, Jena und Leipzig.
- Gheție, Mareș 1974 = Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei.
- Gheție et alii 1997 = Ion Gheție et alii, *Istoria limbii române. Epoca veche (1532–1780)*, de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator Ion Gheție, București, Editura Academiei Române.
- Giuglea 1983 = George Giuglea, *Cuvinte românești și romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*. Ediție îngrijită, introducere, bibliografie, note și indice de Florența Sădeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Iancu 1964 = V. Iancu, *Cu privire la morfosintaxa articolului*, în LR, XIII, 6, p. 553–556.
- Iancu 1983 = Victor Iancu, *Cu privire la articularea numelor de persoană în graiurile dacoromâne*, în *Materiale și cercetări dialectale*, Cluj-Napoca, p. 34–45.
- Istrate, Turculeț 1971 = G. Istrate, A. Turculeț, *Cercetări dialectale în județul Bistrița-Năsăud*, în FD, VII, p. 189–227.

- Lacea 1923 = C. Lacea, *Genitive feminine formate cu articolul prepozitiv*, în DR, III, p. 798–799.
- Lacea 1927 = C. Lacea, *Codicele Pușcașul*, în RF, I, 1, 2, p. 67–85.
- Lăzărescu, Neagoe 1978 = Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, *Contribuția ALM și a Textelor dialectale moldovenești la cunoașterea stadiului actual al graiurilor românești*, în *Omagiu lui Iosif Constantin Drăgan*, vol. 2, Roma, Editura Nagard, p. 107–123.
- Marcović 1969 = Ratomir Marcović, *Texte dialectale din Homolje (R.S.F. Iugoslavia)*, în FD, VI, p. 187–200.
- Marin, Mărgărit, Neagoe 1998 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri românești din Ucraina și Republica Moldova*, în FD, XVII, 69–155.
- Marin, Mărgărit, Neagoe 2005 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri românești din afara granițelor țării*. Conferințele Academiei Române. Ciclul Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor, București, Editura Academiei Române.
- Marin 2000 = Maria Marin, *Elemente arhaice sau învechite în morfosintaxa graiurilor românești din Ungaria*, în FD, XIX, p. 197–209.
- Marin, Mărgărit 2005 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*. București, Editura Academiei Române.
- Mărgărit 2001 = Iulia Mărgărit, *Construcții cu alde în graiurile munteneste*, în LR, L, 5–6, p. 276–293.
- Mărgărit 2006 = Iulia Mărgărit, *În legătură cu originea particulei alde (pe baza graiurilor românești din Bulgaria)*, în LR, LV, 1–2, p. 103–112.
- Moldovan 1984 = Dragoș Moldovan, *Aspecte ale interferenței sistemelor toponimice: toponimele descriptive cu articol definit proclitic*, în *Omagiu G. Istrate*, Iași, p. 295–311.
- Moroianu 1931–1932 = Elena Moroianu, *Din Ținutul Săcelelor*, II, în GS, V, p. 10–49.
- Mușlea 1932 = I. Mușlea, *Cercetări folklorice în Țara Oașului*, în AAF, I, p. 117–241.
- Neagoe 1987 = Victorela Neagoe, *De la oral la scris. Reflecții pe marginea documentelor dialectale*, în An. ICED, seria A, 6–7, Comunicări 1984–1985, București, p. 305–319.
- Neagoe 1992a = Victorela Neagoe, *Considerații privind poziția graiului din Ținutul Pădurenilor (Hunedoara) în ansamblul dacoromânei*, în FD, XI, p. 77–86.
- Neagoe 1992b = Victorela Neagoe, *Aspecte ale morfosintaxei graiului din Țara Moșilor*, în FD, XI, p. 161–167.
- Neagoe 2000 = Victorela Neagoe, *Considerații asupra graiului din Apșa de Jos, raionul Teacev, Regiunea Transcarpatică (Ucraina)*, în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, p. 30–41.
- Neagoe 2011 = Victorela Neagoe, *Morfosintaxa articolului în graiurile dacoromâne în secolul al XIX-lea*, în LR, LX, 2, p. 162–176.
- Neagoe, Apuseni = Victorela Neagoe, *Texte dialectale. Țara Moșilor* (manuscris).
- Neagoe, Mărgărit 2006 = Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*. București, Editura Academiei Române.
- Nestorescu 1996 = Virgil Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Papahagi 1925a = Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București.
- Papahagi 1925b = Tache Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*, în GS, 2.1, p. 22–89.
- Pavelescu 1945 = Gh. Pavelescu, *Cercetări folklorice în sudul județului Bihor*, în AAF, 7, p. 35–122.
- Păcală 1915 = V. Păcală, *Monografia satului Rășinariu*, Sibiu.

- Petrovici 1929 = E. Petrovici, *Nume proprii de bărbați articulate*, în DR, V, 1927–1928, p. 579–583.
- Petrovici 1935 = E. Petrovici, *Folclor din Valea Almăjului (Banat)*, în AAF, 3, p. 25–158.
- Petrovici 1939 = E. Petrovici, *Folclor de la moșii din Scărișoara*, în AAF, 5, p. 111–175.
- Petrovici 1988 = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român. II. Introducere*, Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca.
- S. Pop 1941 = Sever Pop, *Importanța graiului românesc din Bucovina, Basarabia și regiunea transnistreană*, în „Revista Fundațiilor”, VIII, nr. 8–9, p. 424–436.
- R. Sp. Popescu 1970 = Radu Sp. Popescu, *Forme vechi de articol în onomastica Gorjului*, în „Lucrări științifice”, [vol. IV], seria B, Oradea, p. 383–385.
- R. Sp. Popescu 1980 = Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lângă munte*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Procopovici 1927 = Al. Procopovici, *Din istoria pronumelui în limba românească*, în RF, I, 233–267.
- Pușcariu 1934 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, IV, în DR, VII, 1931–1933, p. 459–463.
- Pușcariu 1938 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, VI, în DR, IX, 1936–1938, p. 403–449.
- Pușcariu 1974 = Sextil Pușcariu, *Postpunerea articolului românesc*, în *Cercetări și studii*, București, Editura Minerva, p. 436–459.
- Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Roșca 1978 = Nuțu Roșca, *Particularități ale articolului în onomastica din comuna Bârsana (jud. Maramureș)*, în LR, XXVII, 3, p. 321–326.
- Saramandu 2005 = Nicolae Saramandu, *Structura aromânei actuale. Graiurile din Dobrogea. Texte dialectale*, București, Editura Academiei Române.
- Șandru = Dumitru Șandru, *Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. 1933 – I. Bessarabie*, în BL, 1, p. 89–107; 1934 – II. *Pays de Motzi*, în BL, 2, p. 201–237; 1935 – III. *Lăpujul de Sus (d. Hunedoara)*, în BL, 3, p. 113–177; 1936 – IV. *Le Bihor*, în BL, 4, p. 120–179; 1937 – V. *Vallée de l'Almăj*, în BL, 5, p. 125–189; 1938 – VI. *District de Năsăud (Nord-Est de la Transylvanie)*, în BL, 6, p. 173–230.
- Șandru 1998 = D. Șandru, *Graiul românesc de peste Nistru*, în FD, XVII, p. 185–200.
- Șandru, Brânzeu (1931–1932; 1933–1934) = D. Șandru și F. Brânzeu, *Printre ciobanii din Jina*. [I], II, în GS, 5, p. 300–350; 6, p. 193–247 și București, 1934.
- TD – Nistru = *Graiuri românești de la est de Nistru. Texte dialectale și glosar*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, București, Editura Academiei Române, 2011.
- Teaha 1961 = T. Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București.
- Tiugan 1973 = M. Tiugan, *Note morfosintactice (pe baza volumului al VI-lea al ALR, serie nouă)*, în FD, VIII, p. 187–201.
- Tratat = *Tratat de dialectologie românească*. Coordonator: Valeriu Rusu, Craiova 1984.
- Turculeț 1984 = A. Turculeț, *Articolul lui în graiurile dacoromâne*, în *Omagiu Gavril Istrate*, Iași, p. 365–389.
- Udler, Comarnițchi 1976 = R. Udler și V. Comarnițchi, *Dialectologia moldovenească*, Chișinău, Editura Lumina.
- Vlad 1983 = Sabin Vlad, *Forme de genitiv plural în -(j)o = i + lor*, în *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, p. 414–418.

- Vulpe 1973 = Magdalena Vulpe, *Observații asupra sintaxei graiului din zona „Porțile de Fier”*, în C. Coșuț, Magdalena Vulpe: *Graiul din zona „Porțile de Fier”*, I. *Texte. Sintaxă*, București, Editura Academiei, p. 353–393.
- Vulpe 2004 = Magdalena Vulpe, *Opera lingvistică*, I. *Dialectal, popular, vorbit*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- Zagaevski 1990 = V. Zagaevski, *Studii de gramatică dialectală comparată*, Chișinău.

LA MORPHOSYNTAXE DE L'ARTICLE DANS LES PARLERS DACOROUMAINS ACTUELS

RÉSUMÉ

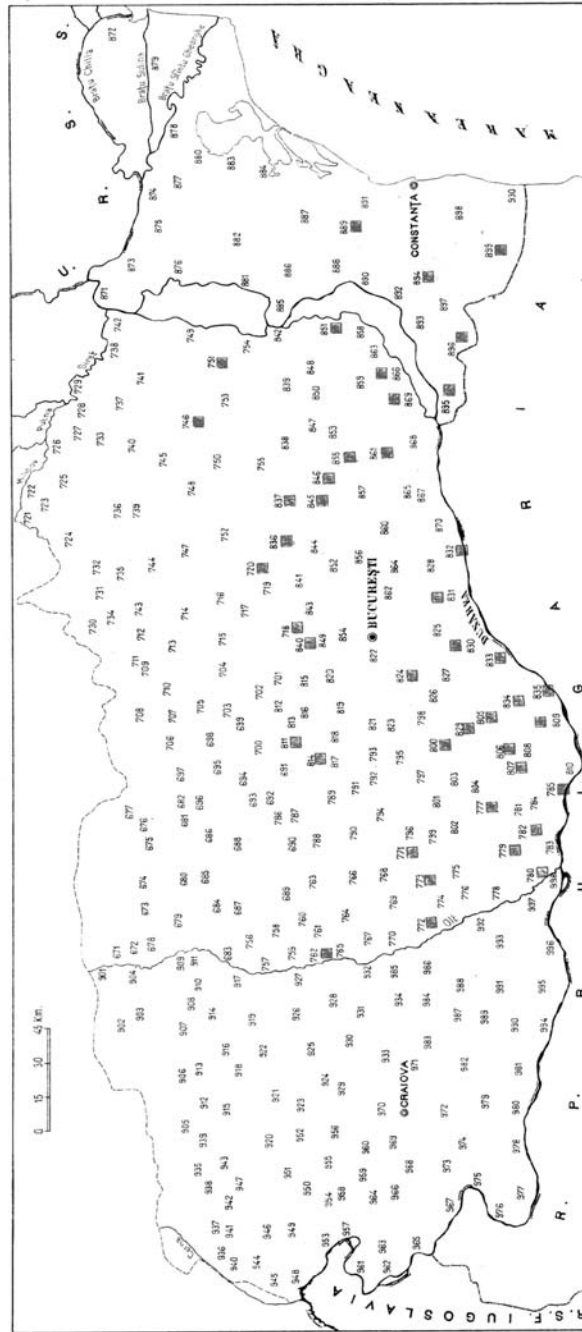
L'auteur présente une synthèse concernant l'inventaire, la distribution spatiale et certaines particularités syntaxiques de l'article au niveau dialectal, à partir des bases de données dialectales comprises dans des recueils de textes auxquelles viennent s'ajouter les données offertes par les atlas linguistiques.

Dans les parlers (dacoroumains) contemporains, l'article est caractérisé par deux traits importants: son statut polymorphe et conservateur, qui est une conséquence de sa variété diatopique.

On remarque que les patois septentrionaux, par comparaison à ceux du sud, maintiennent, d'une part, certains traits archaïques dans le cadre de la flexion des noms propres de personnes (prénoms et patronymes), alors que d'autre part, ils concentrent le nombre le plus élevé de formes et de variantes de l'article, qui sont cooccurrentes, dans la totalité des cas.

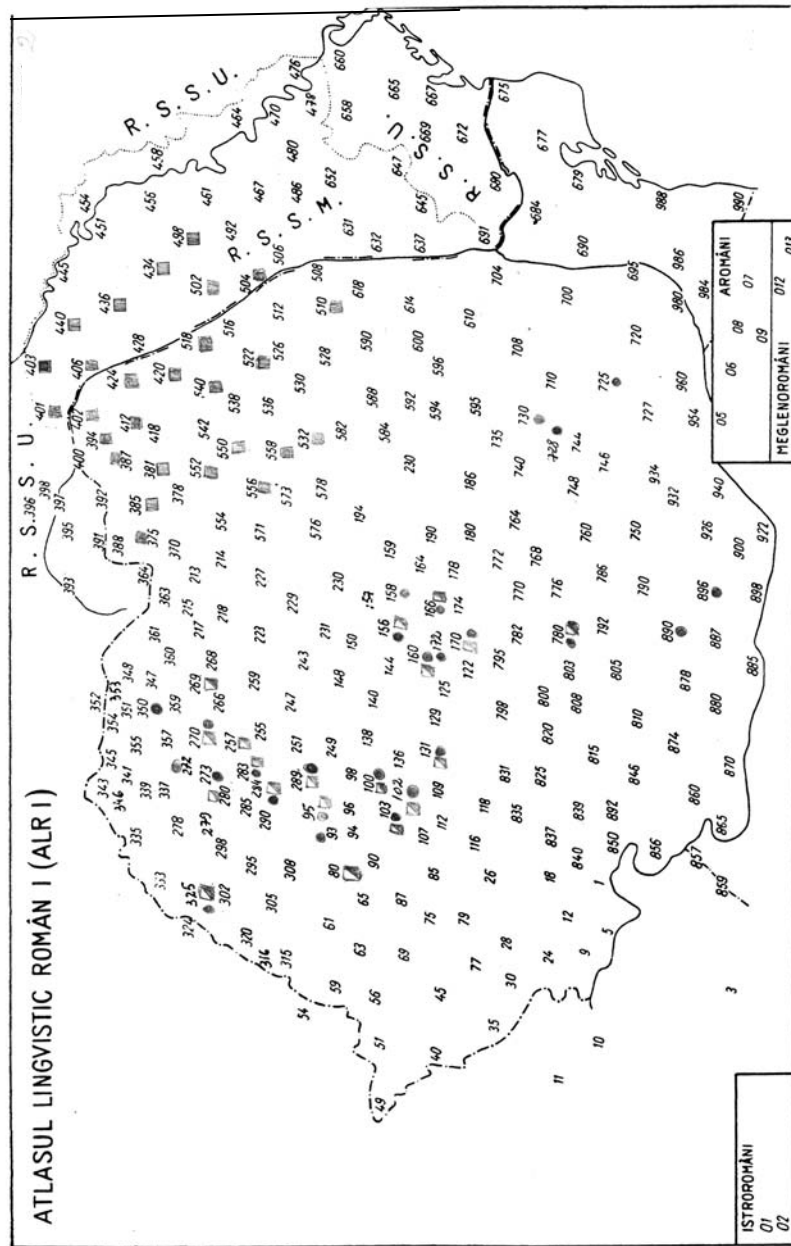
Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București

HARTA 1
NALR - OLTENIA, MUNTENIA ȘI DOBROGEA

băiatul ăla marele
fata aia mică

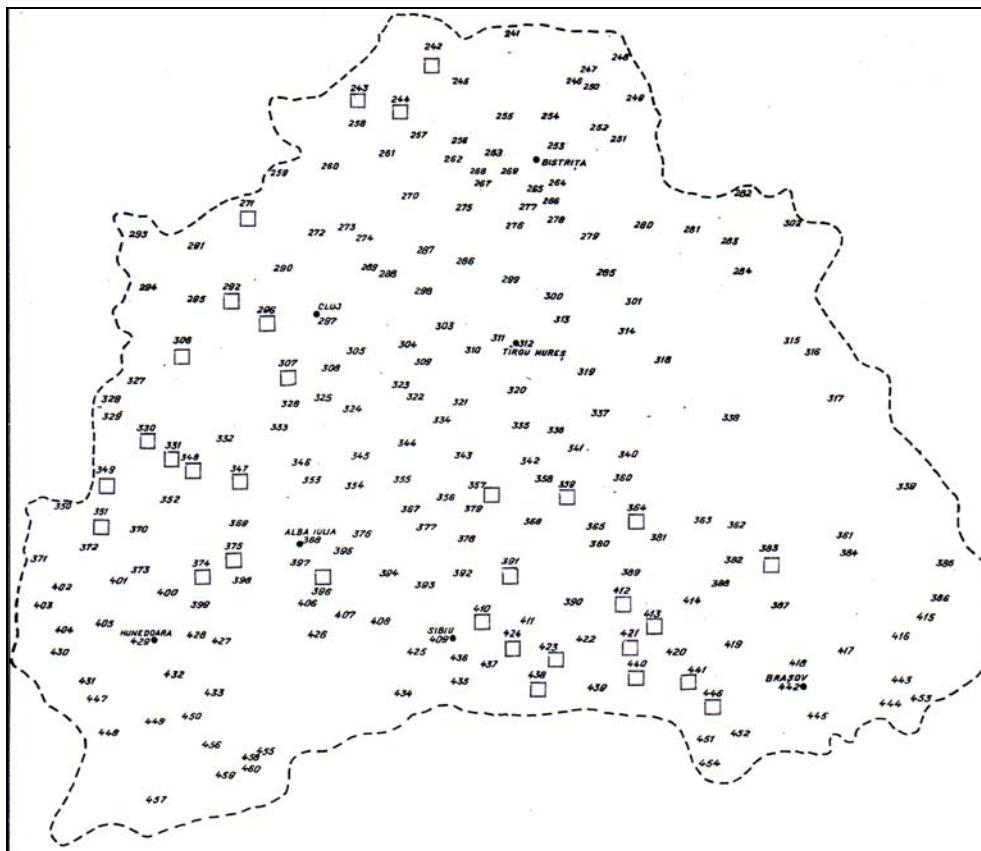
HARTA 2

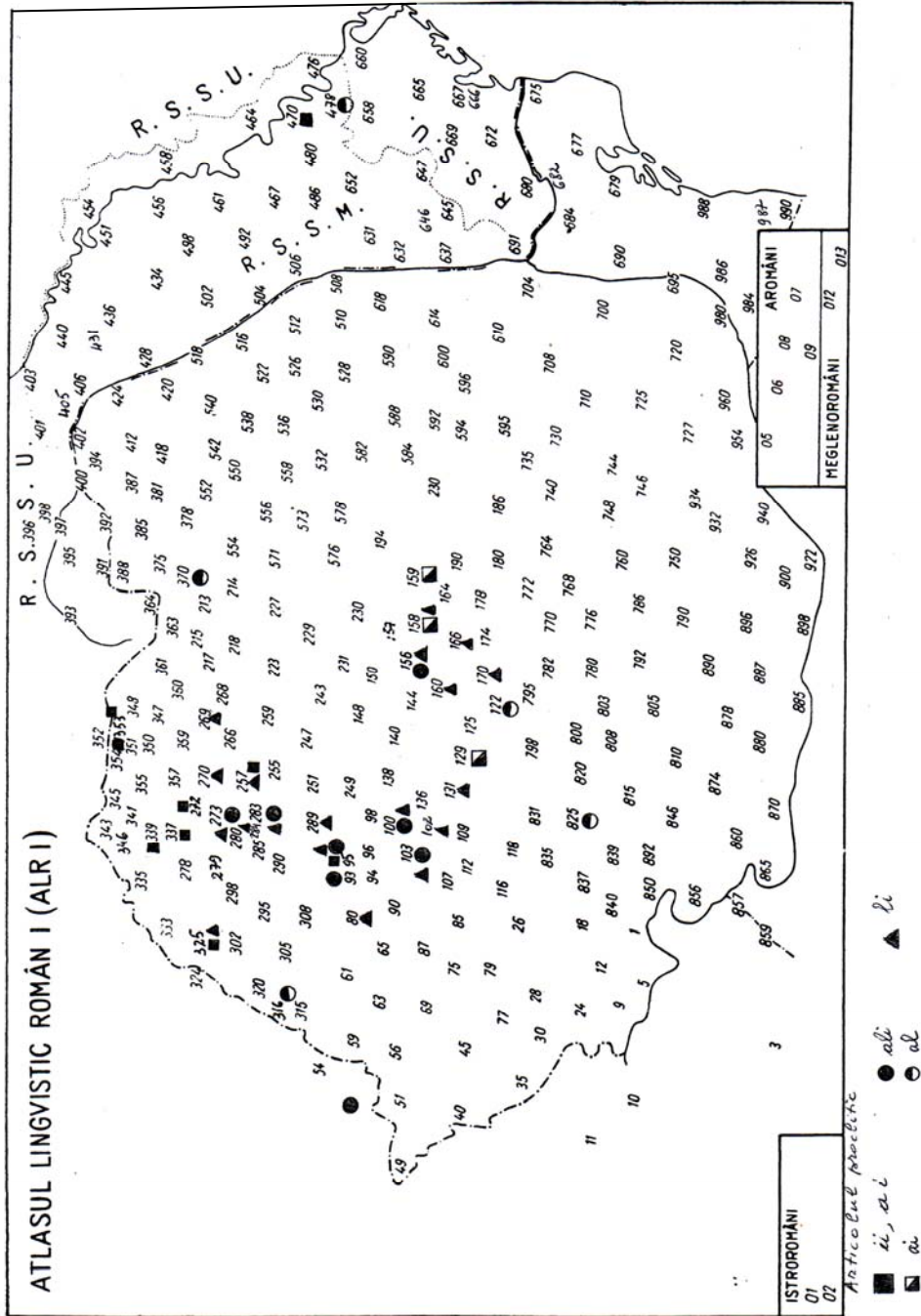
HARTA 3
NOUL ATLAS LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI – TRANSILVANIA

Vol. I, h. 6,50; vol. III, MN, pl. 60

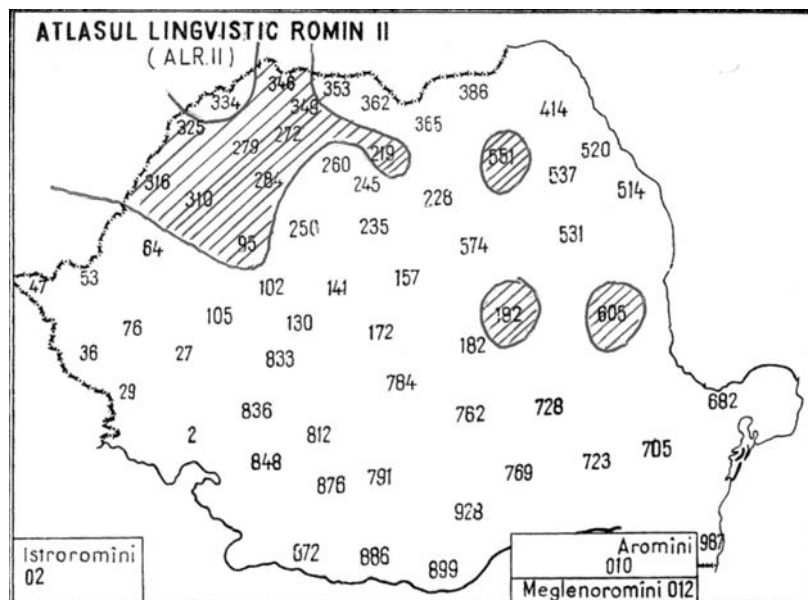
Articolul enclitic de genitiv -li

HARTA 4

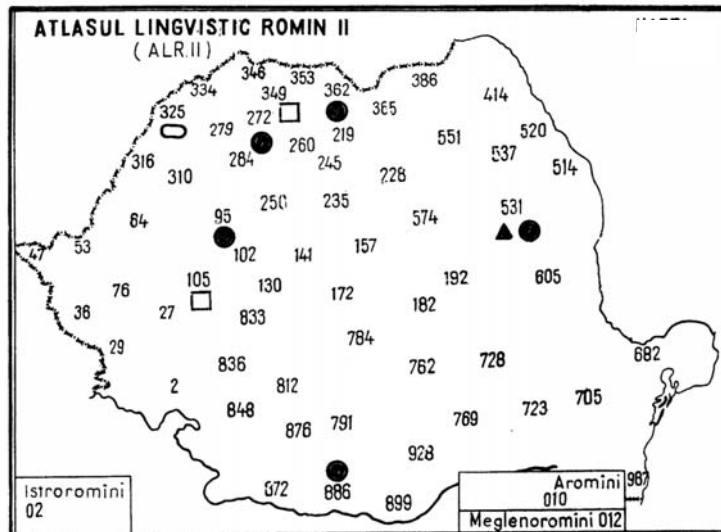

HARTA 5

Articolul demonstrativ de gen. – dat. fem. *cei* „celei”.

HARTA 6

Forme ale articolului nehotărât

□ una măsea

● unia măsa

○ unai holdă

▲ la unilor drumeti